

L'Església de Mallorca en temps de Jaume I

Pau CATEURA BENNÀSSER
Universitat de les Illes Balears

INTRODUCCIÓ

L'Església catalana es troba a les mateixes arrels de la conquesta de Mallorca; la proposta de Jaume I, formulada a les Corts del 1228, de conquerir les Balears va ser rebuda i secundada amb entusiasme per la clerecia del Principat. Els portaveus del clergat (bisbe de Barcelona, bisbe de Girona, paborde de Tarragona i abat de Sant Feliu de Guíxols, llevat de l'arquebisbe de Tarragona) es comprometeren a participar-hi personalment, aportant efectius militars, a canvi de rebre la seva part en el repartiment; per això podem dir que hi ha una Església conqueridora en contrast amb una Església colonitzadora, la integrada pels monestirs masculins i femenins que s'establiran a Mallorca a partir de la conquesta amb les dotacions aportades tant per Jaume I com pels nobles conqueridors (predicadors, franciscans, mercedaris, trinitaris, premonstratesos, cistercencs, així com agustines i franciscanes).

Els anys de Jaume I van ser anys intensos: el repartiment, la creació del bisbat de Mallorca, la distribució dels delmes, la fundació d'ordes monàstics i de parròquies urbanes i rurals i el govern de l'Església. Un cert vertigen ens aclapara davant la magnitud de la tasca realitzada durant aquest període. Malgrat l'interès de l'època i del tema, encara falten monografies que ens aclareixin aspectes del paper de l'Església i de les institucions eclesiàstiques en la colonització.

L'objectiu d'aquest treball no és ni pot ser el d'un estudi sobre l'Església de Mallorca a l'època de Jaume I, sinó l'aportació d'alguns materials i reflexions sobre el tema; ens calen, com he dit, investigacions sectorials sobre la temàtica religiosa, des de la vida i l'organització religiosa fins a la material. El *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real*, de Pau Mora i Lorenzo Andrinal, és un bon exemple d'un impecable treball d'investigació sobre una institució monacal, ara per ara sense continuïtat.

CONQUERIR PER A REPARTIR

D'acord amb les conclusions formulades el desembre del 1228 —repartiment de béns d'acord amb el volum d'allò que aporta cada magnat—, el procés de la conquesta de Mallorca havia mostrat diversos nivells de partició. Un primer bloc és format pel rei i per quatre magnats —el comte de Rosselló, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn i el bisbe de Barcelona. A una distància considerable, seguia un segon bloc integrat per Ramon de Berenguer d'Àger, Bernat de Santaeugènia, Guillem de

Cruilles, Guillem de Montcada, Guillem de Claramunt i Ramon Alemany, entre d'altres, la participació dels quals va ser més modesta. A tot això, s'hi haurien d'afegir les comunitats urbanes, tant catalanes com del sud de França.

Els conqueridors eclesiàstics estaven encapçalats pel bisbe de Barcelona, seguit del bisbe de Girona, els sagristans de Barcelona, Girona i Urgell, els paborde de Tarragona i de Sant Celoni, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i els ordes militars (Temple, Hospital, Sant Jordi, Calatrava i Sant Sepulcre).

Potser per això la comissió de repartiment va decidir prescindir de la divisió zonal de l'illa, organitzada pels musulmans en dotze *yuz*, i fer-ne una nova distribució en vuit lots territorials (o, més ben dit, en cinc lots). A cada lot o porció, encapçalat per un magnat, van ser enquadrats també els petits i els mitjans porcioners abans esmentats. D'aquesta manera, veiem que en la porció reial, formada per quatre dels vuit lots territorials en els quals es va dividir l'illa, s'integraren el Temple i l'Hospital, el paborde de Tarragona, Guillem de Montcada, Guillem de Claramunt i Ramon Alemany. S'hi va incloure l'albufera, que, malgrat allò que s'establia a la carta de franqueses, fou dividida per la meitat entre el rei i els magnats. Per la seva banda, el bisbe de Barcelona va rebre un ampli territori a la zona de Ponent de l'illa i a la comarca de Marratxí.

Així, doncs, l'estructura jurisdiccional de la propietat de l'illa va quedar de la manera següent: el total repartit de terres va ser de 113.971 hectàrees, el 41,6 per cent de les quals era de propietat reial i dels col·lectius urbans, i el 58,2 per cent (66.535 hectàrees) eren terres de senyoriu.

La ciutat va ser distribuïda amb criteris semblants, en cinc sectors: la porció reial contenia 2.114 cases; la porció de Nunó Sanç, 338 cases; la del bisbe de Barcelona, 387; la del vescomte de Bearn, 339, i la del comte d'Empúries, 314. El rei es va reservar, a més, els immobles que havien pertangut als valís musulmans i la propietat dels carrers i de les places, cosa que li permetia de controlar el desenvolupament de la ciutat.

Estretament vinculada al tema de la distribució territorial es trobava la qüestió de la defensa. D'acord amb criteris que desconeixem, es va establir un mòdul —la cavalleria— que alguns autors identifiquem com a crèdit o com una mesura ideal. Cada cent trenta cavalleries obligaven a la prestació d'un cavall armat. El règim de cavalleries o feus es va reflectir de la manera següent: el rei i els seus porcioners van rebre 5.674 cavalleries, cosa que obligava a la prestació de 43,6 cavalls armats, i els senyors laics i eclesiàstics 7.767 cavalleries, amb l'obligació de servir 59,7 cavalls armats (en total, cent tres cavalls armats).

Com podem veure, no hi ha una simetria entre els criteris territorials de distribució de béns i el d'assignació de cavalleries. La raó es troba en el fet que en aquest darrer còmput es classifiquen a part, amb servei armat individualitzat, l'orde del Temple i altres porcioners que en el Llibre del Repartiment figuren integrats en la porció reial.

En qualsevol cas, el sistema de cavalleries comprometia cada porcioner a una part alíquota del servei armat a cavall fins a totalitzar el centenar de cavalls previstos per a la defensa de l'illa. El rei i els grans porcioners, salvant algunes excepcions, transferiran aquest compromís als cavallers dotant-los de béns i drets suficients per a atendre aquesta comesa (sorgirà així un nombre considerable de feus, de mides diferents, anomenats també cavalleries en la documentació de l'època).

A banda dels aspectes esmentats, hi havia el tema de la distribució de la rendibilitat de les explotacions, és a dir, el tema dels delmes. L'acord inicial era que tant el rei com els nobles i els eclesiàstics conqueridors gaudirien de la integritat dels delmes dins la seva porció; per això, els primers establiments de béns a tercers comportaran invariablement el pagament de delme i tasca.

Tancava les directrius generals de la repoblació el tema de les unitats de superfície a utilitzar. Per aquest motiu es van adoptar mesures anteriors, com la jovada sarraïna, o se'n van improvisar de noves, com la braça reial. El resultat va ser una jovada d'onze hectàrees, trenta-sis àrees i quaranta-nou centiàrees, unitat de mesura per als terrenys de secà, i amb la quarterada o parellada de 0,71 hectàrees per a les zones de regadiu. Així, doncs, cada jovada contenia setze quarterades, i el costat de cadascuna de les quarterades quadrades tenia quaranta brases reials. La porció reial va ser calculada en 5.009 jovades, equivalents a 80.144 quarterades o 56.902 hectàrees.

Un cop pactats els principis generals que havien de presidir la població, cada porcioner va confiar l'assentament de pobladors a un procurador diferent. L'absentisme dels grans i mitjans porcioners, el caràcter insular del regne i les limitacions senyoriales contingudes a la carta de franqueses determinaran un procés de transferències de propietat que beneficiarà en bona part la monarquia.

Pel que fa a l'Església, tal com consta a la taula 1 de l'apèndix, en conjunt va rebre 3.106 cavalleries, sobre un total de 13.441, cosa que representa un vint-i-tres per cent. En connexió amb l'adjudicació es trobava el servei armat vinculat; cal recordar que, segons els acords presos, per cada cent trenta cavalleries es devia servir un cavall armat. Doncs bé, a l'Església en conjunt li corresponia servir 23,8 cavalls armats; la lleugera diferència que figura a la taula 2 és deguda a dos factors: a la no exacta correspondència entre les cavalleries assignades i el servei armat compromès i al fet que molts dels personatges religiosos que no van arribar a les cent trenta cavalleries van ser agregats a altres personatges religiosos i a laics amb la finalitat de completar el servei degut. Cal pensar en ulteriors negociacions entre els afectats per a concretar el servei específic de cadascun.

Vegem un cas concret, el del sagristà de Girona Guillem de Montgrí. En el repartiment de les cavalleries, n'hi van correspondre setanta-nou. El 1232, va crear mitja cavalleria a favor del cavaller Ramon de Vallabrera «in feudum ad consuetudinem Barchinone». El suport territorial de la cavalleria era l'alqueria Rubines, de sis jovades, i quatre jovades a l'alqueria Binifuell, a la comarca de Canarossa. L'obligació del beneficiari era de fer «complementum et servitium medium militis», és a dir, crea mitja cavalleria i el titular solament ha de servir mig cavall armat. Segons els comptes, mitja cavalleria de terra equivalia a seixanta-cinc cavalleries de crèdit (per cada cent trenta cavalleries de crèdit es devia servir un cavall armat); la diferència entre seixanta-cinc i setanta-nou va quedar sense adscripció.

LES PORCIONS

Els pactes esmentats van fer sorgir un conjunt complex de districtes senyoriales; dins la porció reial, els districtes del paborde de Tarragona, del Temple i de l'Hospital; dins la del vescomte de Bearn, el sagristà de Barcelona; dins la del comte d'Empúries, el bisbe de Girona i l'abat de Sant Feliu. La porció reial s'estenia per Pollença, Artà, Sineu, Inca, Petra, Montuïri i la meitat de l'albufera; la del bisbe de Barcelona, a les contrades de Ponent, és a dir, a Calvià, Andratx i Puigpunyent; la del vescomte de Bearn, a la comarca de Canarossa i un terç de Sóller; finalment, la del comte d'Empúries, a Muro i dos terços de Sóller.

La constitució d'aquests senyoriis eclesiàstics ens és desconeguda en gran part; els únics documents complets o quasi complets de l'època són el Llibre del Repartiment, on consta exclusivament la porció reial, i el capbreu i la remembrança de Nunó Sanç; a través del primer document podem filtrar la porció del paborde de Tarragona i la dels ordes militars del Temple i de l'Hospital, i a través dels documents de Nunó Sanç, les seves fundacions monàstiques (Santa Maria de la Real) i hospita-

làries (hospital de Sant Andreu). De les altres porcions eclesiàstiques, només hi ha informació sobre la transferència d'una dècima part dels seus béns a favor de l'Església de Mallorca.

Pel que fa als ordes militars, podem dir que en conjunt van ser dotats amb un patrimoni d'unes sis mil hectàrees. El Temple va rebre el patrimoni de major quantia dins la porció reial, però també va ser objecte d'algunes donacions per part de Nunó Sanç. El problema que presenta el patrimoni templer és que la dotació que figura al Llibre del Repartiment és una dotació conjunta amb Guillem de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt, i això fa que resulti impossible segregar les alqueries i els rafals de cadascun. En qualsevol cas, tenint en compte el servei armat, calculo en 4.712 hectàrees el patrimoni de l'orde. Aquest patrimoni estava disseminat per les comarques del terme de la Ciutat, el Pla i Muntanyes, malgrat que era a la comarca de Pollença on tenien concentrades la major part de les explotacions del Pla.

L'orde de l'Hospital de Sant Joan va rebre dins la porció reial deu explotacions agràries amb una extensió de 920 hectàrees; malgrat que els hospitalers van rebre dels altres nobles conqueridors altres béns, resulten inquantificables.

A molta distància dels ordes anteriors es troben els de Calatrava, Sant Jordi d'Alfama i el Sant Sepulcre. A la taula 7 he assignat als dos primers 227 hectàrees respectivament i 250 hectàrees a l'orde del Sant Sepulcre, segons consta en el document de dotació de l'any 1232. El gruix del patrimoni de Sant Jordi procedia del rei i de Nunó Sanç, el de Calatrava de Nunó Sanç i el del Sant Sepulcre del vescomte de Bearn.

Tots els ordes militars esmentats van rebre immobles a la Ciutat de Mallorca. Les dades següents són aproximades. El Temple rebé 234 cases, trenta-tres forns, dos molins i l'anomenada Almudaina de Gomera, gran recinte fortificat. Pel que fa als altres ordes, Sant Jordi i el Sant Sepulcre reberen mesquites per a convertir en capelles, solars i horts per a construir la casa de l'orde, i l'Hospital, el Sant Sepulcre i Sant Jordi reberen horts.

Dins la porció reial es va crear la porció de Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona, que va ser computada en 328 cavalleries i dos cavalls i mig armats. Coneixem una primera relació dels seus béns a través del document lliurat per Jaume I el 31 de març de 1230, i la definitiva que queda reflectida dos anys després al Llibre del Repartiment; tot plegat queda tabulat a la taula 3. El primer document, conseqüència de les presses dels conqueridors per a consolidar els seus drets, fa un primer inventari de les finques urbanes i rústiques atribuïdes a aquest paborde; endemés s'hi afegí l'illa de Cabrera amb una àrea de domini de tres milles al seu entorn. Sembla que aquest primer esborrany va ser objecte de renegociacions; el fet és que dos anys després quedà fixada la porció del paborde amb unes dimensions i una estructura territorial diferents. Si en el document del 1230 consten dinou explotacions agràries, inclosa l'illa de Cabrera, distribuïdes pels termes de la Ciutat, Sant Llorenç, Sineu, Petra, Inca i Montuïri, al Llibre del Repartiment ens compareix un patrimoni més reduït i concentrat al terme de la Ciutat (dotze jovades i mitja) i al d'Inca (setanta-cinc jovades). En compensació per aquesta minva del patrimoni rústic, el lot urbà atribuït al paborde s'ha incrementat en quatre cases a l'Almudaina, seixanta-una cases fora de l'Almudaina, dinou obradors, dos horts i un forn.

LA COLONITZACIÓ MONACAL

La colonització monacal va tenir com a conseqüència la instal·lació de predicadors, franciscans, mercedaris, trinitaris, premonstratesos, cistercencs, així com agustines i franciscanes. No podem fer aquí un estudi acurat de cadascuna de les fundacions, per això només parlaré dels premonstratesos i

dels monjos cistercencs de la Real. Ambdues dotacions, segons la voluntat dels fundadors, neixen com a dependències de Poblet i del monestir de Bellpuig d'Urgell.

El primer monestir ben documentat és el de Bellpuig, anomenat de Santa Maria de Bellpuig d'Artà. El juliol del 1230, Jaume I decidí dotar aquesta institució amb un immoble urbà (per a convertir-lo en església) i un patrimoni rústic concentrat a la comarca d'Artà, amb vuit alqueries. Dos anys després, al Llibre del Repartiment, aquesta dotació va ser respectada en gran part: hi consten vuit explotacions (set alqueries i la meitat d'una altra a Artà). El nombre de monjos va ser modest: dos monjos el 1232, cinc el 1238 i vuit el 1244. La meitat rebuda de l'alqueria de l'Almudaina va ser parcel·lada i donada a colons i una part de la resta del patrimoni rústic fou lliurada a emfiteutes a delme i tasca.

El 1232, Jaume I va autoritzar Nunó Sanç a construir un convent de cistercencs. L'any següent, el comte procedia a dotar-lo, d'una manera provisional, d'un quantios patrimoni consistent en nou explotacions distribuïdes per les comarques d'Esporles, Manacor i Sant Llorenç, al qual es va afegir un conjunt de finques urbanes de la ciutat, de Manacor i de tota la vila d'Esporles. Després de diverses incidències i de les pressions fetes pels monjos per millorar les característiques de la dotació, Nunó Sanç va reajustar el patrimoni, conferit per un nou instrument firmat el 1239. Allí s'afigen al convent béns situats a la Real, a Deià i a la zona de Felanitx.

El fundador assenyalava com a condicions la submissió al monestir de Poblet i que el nombre de monjos no fos inferior a tretze a més de l'abat, els oficials i els servidors. Nunó Sanç transferia al convent la percepció del delme, i l'autoritzava perquè poguessin pasturar lliurement en els seus dominis tres-centes ovelles i trenta vaques, cosa que implica un despoblament de les comarques de Llevant, adjudicades al comte de Rosselló.

LES FUNDACIONS HOSPITALÀRIES

El 1234, el comte de Rosselló Nunó Sanç va fundar i dotar l'hospital de Santa Eulàlia o de Sant Andreu, a la ciutat, tot i que aquesta institució feia almenys dos anys que funcionava.

La dotació econòmica de l'hospital consistí en unes cases i un hort, ubicats als fossats del recinte de l'Almudaina, en ple centre de la ciutat. A la data indicada, l'hospital apareix administrativament organitzat sota la direcció d'un rector anomenat Gil. A banda dels immobles urbans, Nunó Sanç va transferir a l'hospital un conjunt notable de béns. Juntament amb l'urbs, li va lliurar una alqueria, anomenada Santa Eulàlia, i la meitat d'un rafal. A l'interior de l'illa, li va concedir un rafal a Bunyola i un terreny a Manacor, consistent en mitja cavalleria (cent tretze hectàrees). Aquesta dotació va ser complementada amb un conjunt de béns semovents (el fundador va lliurar a l'acte cent cabres, quatre vaques i quatre truges de cria, i va prometre també de lliurar quatre parells de bous de feines) i de béns mobles (vint llits amb el seu aixovar corresponent a dos llums).

Segons la voluntat del donant, l'hospital no havia d'acollir més de vint pobres, mòdul corrent als hospitals urbans de l'època. Juntament amb el rector de l'hospital, el personal de servei religiós el formaven un prevere i un sagristà, i el servei el constituïa només una dona. Un procurador, elegit entre els mateixos asilats, calia que s'ocupés de la defensa dels interessos de l'hospital i dels pobres que hi eren acollits, i un grup de sis treballadors era assignat a les feines del camp; en total, el nombre de pobres i el del personal de servei i treballador no havia de superar, segons la voluntat de Nunó Sanç, els trenta individus. Així mateix, el donant autoritzava a construir un forn a qualsevol lloc dels predis assignats.

Indirectament, coneixem que almenys una part del personal agrícola assignat a l'hospital era de

condició esclava. El 1243, el rector de la institució signava un contracte amb un particular venent-li la meitat de la propietat que tenia sobre un esclau a canvi de seixanta sous.

Unes disposicions d'aquesta mena mostren el desig d'aconseguir l'autofinançament de l'hospital i el seu autoproveïment prenent com a base els béns seents i el personal treballador. D'aquí ve la limitació del nombre de pobres i el reduït personal de servei. Tot i que se l'anomeni hospital, la institució resulta estar més emparentada amb el nostre concepte actual d'asil, ja que en cap cas no apareix la figura del metge cirurgià o barber.

EL SEGON REPARTIMENT: LA CREACIÓ DEL BISBAT DE MALLORCA

El primer repartiment, publicat el 1232, no va ser l'únic, ni el definitiu. Després del 1230, tant l'infant Pere de Portugal com l'orde de l'Hospital van ser inclosos *a fortiori* en el repartiment del 1232. Ara bé, una circumstància —la creació del bisbat de Mallorca— va determinar un trasbals de tots els pactes signats arran de la conquesta. Els fets, en resum, són aquests: les previsions inicials eren el nomenament del primer bisbe de Mallorca per Jaume I, però els seus successors ho serien per la seu de Barcelona; per aquesta raó, es féu ja la previsió de reservar alguns béns per a la seva dotació: així ho feren, l'any 1230, el vescomte de Bearn, el comte d'Empúries, l'ardiaca de Barcelona i Gilibert de Cruïlles, i sembla que també el rei. Però les desavinences sorgides arran d'aquest tema entre algunes seus catalanes i la insuficiència dels béns transferits determinaren que el papa, el 1235, decidís nomenar un administrador apostòlic (Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona) per tal de canalitzar una dotació adient del nou bisbat «de possessionibus et aliis redditibus». Finalment, el 1238, els bisbes de Lleida i Vic, endemés de Ramon de Penyafort, comissionats pel papa, elegiren bisbe de Mallorca Ramon de Torrelles.

En les reunions tingudes, al voltant del 1235, entre Jaume I i els nobles participants a la conquesta es va decidir que cadascun dels conqueridors havia de transferir a l'Església de Mallorca una dècima part dels seus béns, cosa que implicava un complicat procés de negociacions bilaterals entre l'administrador apostòlic i després Ramon de Torrelles i cadascun dels conqueridors. Alguns dels conqueridors, com Jaume I a través de Pere de Portugal, transferiren l'esmentada proporció a l'Església el mateix 1235; d'altres, com Nunó Sanç i Guillem de Montgrí, esperaren al nomenament del bisbe el 1238, i finalment els ordes militars del Temple i de l'Hospital i d'altres institucions ho feren amb posterioritat a aquella data.

Tot plegat va determinar el transvasament d'una borsa de béns immobiliaris, rústics i urbans, els primers amb una extensió teòrica d'11.500 hectàrees, que és la dècima part del que es va repartir l'any 1232. Però aquesta xifra queda matisada pels pactes concrets signats entre el bisbe de Mallorca i cadascun dels conqueridors; per exemple, els templers decidiren cedir, en concepte de dotació de l'Església, immobles urbans en lloc de propietats rústiques.

Una qüestió espinosa eren els delmes. La posició de Ramon de Torrelles era que l'únic titular legítim n'era el bisbat de Mallorca i, per consegüent, els delmes que estaven en mans del rei, dels nobles, d'institucions eclesiàstiques, dels ordes militars i de cavallers devien ser negociats sota el criteri de la seva infeudació al bisbat. D'altra banda, devia ser establerta la proporció que quedaria en mans dels conqueridors i la part que seria transferida a l'Església de Mallorca. La distribució dels delmes va ser negociada entre Jaume I i el bisbe de Mallorca el 1238; l'acord assolit establí una divisió entre els delmes de pa, vi i oli (dues parts a favor del rei i una a favor del bisbat) i els delmes d'animals, llana i peixos (la meitat a favor del rei i l'altra meitat a favor del bisbe). Aquesta negociació, que no va ser la

definitiva per l'oposició del papa, tingué una rèplica en les negociacions amb els nobles, les institucions eclesiàstiques i els cavallers.

En la relació entre el bisbe i algunes de les institucions eclesiàstiques detectam dues situacions: la d'enfrontament i la de negociació. Pel que fa al monestir de la Real, hi ha una tensió generada pel mateix estatut del monestir, és a dir, la immunitat respecte a la jurisdicció del bisbe de Mallorca, segons un breu papal del 1237. La situació no degué millorar, perquè el 1254 Jaume I dispensa al monestir la seva especial protecció i dos anys després el bisbe i l'abat de la Real sotmeten les seves diferències a l'arbitratge d'amigables componedors; el 1266, l'abat de la Real presentava al nou bisbe Pere de Morella la llista de greuges, que arrencava del 1246, contra el bisbat, bàsicament els delmes i l'ocupació pel bisbe de les honors d'Alcàsser, una explotació donada al monestir pel cavaller Alaman de Sádaba.

Millors van ser les relacions del bisbat amb el monestir de Bellpuig d'Artà. El bisbe els va encomanar, el 1240, el servei religiós de la parròquia d'Artà, dotat amb la meitat de les primícies; pel que fa als delmes de cereals, oli i vi, es féu la distinció entre explotacions donades a colons (dos terços del delme a favor del bisbe i un terç a favor del monestir) i les explotades pels mateixos monjos, que no havien de pagar cap delme al bisbe. Pel que respecta al delme d'animals, es devia pagar en tots els casos la meitat al bisbe i la meitat al convent.

ESTRUCTURA I GOVERN DE L'ESGLÉSIA

L'estructura de l'Església de Mallorca va ser obra de Ramon de Torrelles. Abans he parlat de la seva base material (béns i delmes); ara cal parlar de l'organització de l'Església secular entre el 1238, data de la seva presa de possessió, i el 1248, quan una butlla d'Innocenci IV aprova la creació de trenta-una parròquies a l'illa de Mallorca.

Durant aquest decenni es va crear el govern de l'Església de Mallorca. Els membres del capítol ens compareixen ben aviat malgrat que el capítol encara no s'havia constituït: el primer, el 1239, Dalmau de Sant Martí, que en aquella data actua com a jutge delegat del papa en una causa. En la signatura de documents, Dalmau firma després del bisbe. El gener del 1240, un breu del papa Gregori IX autoritza el bisbe de Mallorca a crear un col·legi de canonges; pocs mesos després ja firmen com a canonges de Mallorca Arnau Andreu, Bernat de Piera, Bertran Bou, Bernat Sacristà, Tomé Renau, mestre Joan, mestre Pere, mestre Jaume, Bernat de SAGRANADA i Bernat d'Olzet. Dels mencionats, Bertran Bou consta com a precentor i mestre Pere com a procurador. Uns anys més tard, mestre Joan i Bernat Sacristà actuen com a pabordes. Finalment, Bernat de SAGRANADA consta el 1244 com a ardiaca de Mallorca. Un any després, Innocenci IV confirmava el capítol de Mallorca integrat per dotze canonges.

L'organització territorial de l'Església de Mallorca, a remolc de la transferència dels béns i dels delmes i del ritme del repoblament, cristallitza en el sistema parroquial; en qualsevol cas, cal distingir entre el servei religiós, no interromput en cap moment, i la construcció d'esglésies, que va dilatar-se al llarg d'alguns decennis. Durant uns quants anys, es mencionen mesquites consagrades a la Ciutat de Mallorca, com la de Sant Salvador o la de Sant Víctor, i també als primers anys s'esmenten esglésies com la rural de Manacor el 1233. Aquest procés de construcció degué ser estimulat pel nomenament de l'administrador apostòlic el 1235. Però no serà fins al 1248 quan el papa Innocenci IV considerarà adients les rendes assignades i aprovarà la xarxa parroquial de l'illa de Mallorca. El resultat van ser quatre parròquies urbanes (dues a la vila d'Amunt i dues a la vila d'Avall) i vint-i-set de rurals,

sis de les quals situades a la serra de Tramuntana i la resta a les comarques del Raiguer i del Pla. Algunes de les parròquies seran regentades per ordes religiosos (els premonstratesos d'Artà) o militars (els templers de Pollença).

Una vegada assolida l'organització de l'Església de Mallorca i d'acord amb les prescripcions del Concili IV del Laterà, del 1215, es posà en marxa la convocatòria de sínodes. Però de l'època de Ramon de Torrelles en queden poques petjades: només el Sínode del 1250, un altre de posterior, però sense data determinada, i el del 1266, en què es dictaren normes sobre unció dels malalts, misses, sepultures i matrimonis amagats; també s'hi establiren penes contra preveres concubinaris, que portaven armes o que exercien professions com la de mercader, o que ocupaven càrrecs municipals; pel que fa als jueus, es restringiren les seves relacions amb els cristians i se'ls cominà al pagament dels delmes; finalment, quant als musulmans, es dictaren normes sobre la seva conversió i alliberació de l'esclavatge (només si els propietaris eren jueus).

Pel que fa a l'època de Pere de Morella, sabem que celebrà dos sínodes, un el 1270 i l'altre en data desconeguda, dels quals consten normes per a reprimir l'absentisme dels rectors de les esglésies rurals, sobre la religiositat dels laics (confessió i comunió) i sobre els draps a emprar en els vestits litúrgics (prohibició de fer casulles amb vestits de dones).

En el govern del primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrelles, destaquen dos elements: l'intent d'incorporar Eivissa i Formentera al bisbat de Mallorca i les mesures per a rendibilitzar la porció temporal. L'adscripció d'Eivissa i Formentera consta en el període 1245-1247. En la primera data, el papa Innocenci IV, a instàncies del bisbe de Mallorca, va comissionar l'abat del monestir de la Real per a gestionar la unió de l'Església d'Eivissa a la de Mallorca; la proposta va ser rebutjada pel preposit d'Eivissa, al·legant la seva obediència a Guillem de Montgrí, sagristà de Girona i conqueridor de l'illa. Dos anys després, consten les gestions fetes per l'abat, una citació al preposit d'Eivissa perquè comparegui davant del bisbe de Mallorca, l'apel·lació al papa del preposit i la desestimació del procediment per part de l'abat. A partir de llavors, es produeix el silenci sobre el tema. Només el 1250 hi ha una declaració formal de Joan de Llombardia, vicari de l'orde dels ermitans de Sant Agustí a la Corona d'Aragó, per la qual es reconeix que els germans de l'orde a Formentera estan sotmesos a la jurisdicció del bisbe de Mallorca.

La colonització de la porció temporal de l'Església de Mallorca mereix un estudi aprofundit que no podem fer aquí. Mercès al permís reial concedit el 1235, l'Església de Mallorca va ser autoritzada a portar a terme adquisicions de béns i rendes sense limitació. De llavors ençà, va fer nombroses operacions tant de compres com de concanvis, entre les quals la de l'alqueria d'Escorca, el 1240, i la porció del sagristà de Girona, Guillem de Montgrí, el 1242; després d'aquesta operació, Jaume I abrogà la llicència de compra. Pel que fa a la colonització, l'Església de Mallorca va rebre en concepte de dotació nombrosos immobles i finques rústiques, moltes vegades porcions d'alqueries i de molins, amb una proporció important de finques sense conrador i de cases sense ocupant, cosa que li va permetre fer una programació de les condicions d'establiment. En els immobles urbans (cases i obradors), s'imposa als establerts una renda en metàl·lic (masmudines o morabatins d'or alfonsins) i una entrada. En els establiments de béns rústics, hi ha una major varietat de contractes, alqueries i porcions d'alqueries i feixes que es donen a delme i tasca o a mitja tasca, però a la comarca d'Inca els establiments de béns rústics es fan a canvi d'una renda en metàl·lic (masmudines o morabatins) i delme. Al llarg de tota la colonització es dona un procés significatiu de fragmentació d'antigues alqueries, fenomen adjudicable tant a la dotació de l'Església pel rei i els nobles com a la mateixa voluntat de l'establidor: el 1240, per exemple, Ramon de Torrella va establir a Berenguer Desprats la

dècima part de l'alqueria d'Aducutz, porció dels homes de Barcelona, a Inca; aquesta alqueria, segons el Llibre del Repartiment, tenia una extensió de sis jovades, equivalents a noranta-sis quarterades de Mallorca, és a dir, que l'explotació agrària concedida en establiment tenia solament 9,6 quarterades (6,8 hectàrees).

Al procés de colonització, cal afegir-hi el de la rendibilització de la porció episcopal. Des del 1241 hi ha mencions a finques establertes que són vinyes o que tenen vinyes i a cellers, sobretot a la comarca d'Inca i Canarrossa. Sembla que hi va haver una política de fomentar aquest cultiu en altres contrades; en efecte, el 1245, el bisbe Ramon de Torrelles preveia la utilitat de convertir en vinyes les terres ermes i per això concedeix als pobladors de la vall d'Esporles que puguin plantar vinyes a canvi de pagar el delme. És possible pensar que aquesta mateixa política es va estendre a altres contrades, com els béns episcopals a l'antiga porció de Nunó Sanç. L'èxit de l'experiència va aconsellar a Jaume I dictar una normativa semblant, l'any 1250, dins la seva porció.

Finalment, quedava el capítol de la comercialització. Ja el 1240, Gregori IX va concedir que els habitants de Mallorca poguessin comerciar amb els musulmans, llevat d'algunes mercaderies prohibides (ferro, armes, vaixells). Aquesta llicència beneficiava el conjunt de la població, però sobretot el rei, Pere de Portugal i els nobles i eclesiàstics, que controlaven les rendes i els delmes. El problema era de límits: una exportació massiva podia crear problemes de desabastament i de carestia. La monarquia no es mostrava gaire curosa en aquest aspecte i exportava alguns anys els cereals i el bestiar procedents del tribut de Menorca a Ceuta, centre comercial genovès. L'Església reclamava un tractament similar de lliure exportació. Finalment, el 1254, Jaume I va facultar el bisbe i el capítol de Mallorca per a vendre cereals a tots els dominis reials.

APÈNDIX DOCUMENTAL

TAULA 1. Distribució de cavalleries

<i>Càrrec</i>	<i>Cavalleries</i>
Bisbe de Barcelona	875 i mitja
Sagristà d'Urgell	37
Bisbe de Girona	459
Ardiaca de Barcelona	106
Paborde de Tarragona	328
Abat de Sant Feliu	169 i mitja
Paborde de Sexona	37 i mitja
Casa del Temple	725
Sagristà de Girona	79
Hospital de Sant Joan	148
Sagristà de Barcelona	142
TOTAL	3.106 i mitja

TAULA 2. Distribució del servei armat (nombre de cavallers assignats a la defensa de l'illa)

<i>Càrrec</i>	<i>Cavallers assignats</i>
Bisbe de Barcelona	7
Sagristà d'Urgell	—
Bisbe de Girona, paborde de Sexona i homes de Narbona	4
Ardiaca de Barcelona	1
Paborde de Tarragona	2 i mig
Abat de Sant Feliu	1 i un quart
Sagristà de Girona, Bernat de Santaeugènia	2 i mig
Casa del Temple	4
Sagristà de Barcelona	1
Hospital de Sant Joan	2
TOTAL	25 i un quart

TAULA 3. Porcions eclesiàstiques: paborde de Tarragona

<i>Dotació reial del 31 de març de 1230</i>	<i>Extensió</i>	<i>Dotació segons el Llibre del Repartiment</i>	<i>Extensió</i>
Cases a la Ciutat	—	Cases a l'Almudaina	4
A Catí	6 parellades	Fora de l'Almudaina	61
Al rafal Alcocaseb (proper a Raixa)	4 parellades	Obradors	19
Cases al rafal Bexir (Sant Llorenç)	4 parellades	Forns	1
Alqueria Solanda	Sineu	Alqueria Almocatait (terme Ciutat)	6 jovades
Alqueria Milian	Sineu	Rafal Alnagiba (terme Ciutat)	2 jovades
Alqueria Peliar	Petra	Munia Naceh (terme Ciutat)	Mitja jovada
Alqueria Beniatzem	Petra	Rafal Abenxir (terme Ciutat)	4 jovades
1/4 part vila d'Inca	Inca	Alqueria Benihar (Inca)	20 jovades
Alqueria Beniamar	Inca	Alqueria Beniatzen (Inca)	5 jovades
Alqueria Beniarai	Inca	Alqueria Beniroi (Inca)	10 jovades
Alqueria Benizen	Inca	Alqueria Moscaritx (Inca)	20 jovades
Alqueria Mancor	Inca	Alqueria Massarella (Inca)	20 jovades
Alqueria Massarella	Inca	Un molí (terme Ciutat)	—
Alqueria Silvar	Inca	—	—
Alqueria Moscaritx	Inca	—	—
Alqueria Castellig	Montuïri	—	—
Alqueria Albonia	Montuïri	—	—
Rafal	Montuïri	—	—
Illa de Cabrera	—	—	—
Permís per a fer drassana	—	—	—

TAULA 4. Dotació per Jaume I del monestir de Bellpuig (alqueries a Artà)

<i>Dotació de Jaume I (11 de juliol de 1230)</i>	<i>Extensió</i>	<i>Dotació segons el Llibre de Repartiment</i>	<i>Extensió</i>
Alfalet	—	Benilhadet	10 jovades
Benimergian	—	Albeimeita	5 jovades
Albainmeria	—	Benimurgia	5 jovades
Benicarerga	—	Benicarmia	5 jovades
Beniamir	—	Beniagimia	5 jovades
Acdaia	—	1/2 alqueria de l'Almudaina	5 jovades
Almodaqua	—	Dahamar	5 jovades
Almahado	—	Daiat Bennaginar	10 jovades
Una mesquita a la Ciutat	—		
TOTAL	—	—	50 jovades

TAULA 5. Dotació per Nunó Sanç del monestir de Santa Maria de la Real (1233-1239)

<i>Béns</i>	<i>Ubicació</i>	<i>Extensió</i>	<i>Situació</i>
Cases a la Ciutat i a Manacor	—	—	—
La Real	Terme Ciutat	—	—
Vila d'Esporles	Esporles	—	—
Rafal Alpic i molins	Esporles	4 jovades	«Profeit e laurazon»
Alcàsser	Esporles	7 jovades	Amb cultivador
Collo i rafal contigu	Felanitx	14 jovades	Sense cultivador
Ataymi	Manacor	6 jovades	Sense cultivador
Benirma	Manacor	4 jovades	Sense cultivador
Rapani	Manacor	—	—
Benifalu	Manacor	2 jovades	Sense cultivador
Benelagix	Manacor	—	—
Beniali	Manacor	3 jovades	Sense cultivador
Albetz	Manacor	2 jovades	Sense cultivador
Dayano	Muro	12 jovades	Amb cultivador
Honor de Sant Llorenç	—	—	—
Molí de Rancono	La Real	—	—

TAULA 6. Els ordes militars en el repartiment de Mallorca

<i>Institució</i>	<i>Procedència dels béns</i>	<i>Nombre total d'explotacions</i>	<i>Extensió dels béns rústics</i>
Temple, Guillem de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt	Reial	122	7.904 hectàrees (4.712? Temple)
Hospital de Sant Joan	Reial	10	920 hectàrees
Sant Sepulcre	Vescomte de Bearn	2	250 hectàrees
Sant Jordi d'Alfama	Nunó Sanç, Llop Ximenis de Luèsia	2	(227) hectàrees
Calatrava	Nunó Sanç	2	(227) hectàrees

TAULA 7. Dotació de l'hospital de Santa Eulàlia o Sant Andreu per Nunó Sanç (1234)

<i>Béns</i>	<i>Ubicació</i>	<i>Extensió</i>	<i>Situació</i>
Alqueria de Santa Eulàlia	Terme Ciutat	—	—
Rafal Abelmondar (la meitat)	Terme Ciutat	2 jovades i quart	Sense conrador
Rafal	(Terme Ciutat)	—	—
Alqueria (?)	Manacor	10 jovades	—
Solar	Ciutat	—	—

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Estanislau K. (1913-1914). «Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments y donacions fets per Don Nuno Sanç de la seua porció». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. xiv i xv, p. 1-16.
- BUSQUETS, Jaume (1953). «El códice latino-arábigo del repartimiento de Mallorca (parte latina)». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. xxx, p. 708-753.
- (1954). «El códice latino-arábigo del repartimiento de Mallorca (texto árabe)». A: *Homenaje a Millás-Vallcrosa*. Vol. I. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 243-300.
- CATEURA BENNÀSSER, Pau (1980). *Sobre la fundación y dotación del hospital de San Andrés, en la Ciudad de Mallorca*. Palma: Centre Associat de la UNED.
- (1985). «Mallorca a la segona meitat del segle XIII (aspectes polítics i financers fins a 1276)». *Estudis Balearics*, núm. 17, p. 57-81.
- (1988). «La repoblació nobiliària de Mallorca per Nunó Sans». *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, vol. xvi, p. 99-114.
- (1990). «Sobre las Órdenes Militares en la repoblación de Mallorca». A: *Actas das II Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval*. Vol. IV. Porto: Instituto Nacional de Investigação Científica, p. 1-25.
- (1997a). «Las cuentas de la colonización feudal (Mallorca, 1231-1245)». *En la España Medieval*, núm. 20, p. 57-142.
- (1997b). *Mallorca en el segle XIII*. Palma de Mallorca: El Tall.
- (2006). «La Menorca musulmana en temps dels cristians (1230-1287)». *Publicacions des Born*, núm. 15-16, p. 29-47.
- De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajo-medievales* (1990). Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- ESCANDELL BONET, Bartomeu (1994). *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*. Palma de Mallorca: El Tall.
- GARCÍA DE LA TORRE, Julián (2007). *L'Orde del Temple a Mallorca, 1230-1312*. Palma de Mallorca: Domus Templi.

- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric; TORRÓ ABAD, Josep [ed.] (2007). *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*. València: Universitat de València.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio; CABANES PECOURT, María Desamparados (1976-1978). *Documentos de Jaime I de Aragón*. Vol. 1-3. València: Anubar.
- LLITERAS, Llorenç (1967). *Artá en el siglo XIII*. Palma de Mallorca: Mascaró Pasarius.
- LÓPEZ BONET, Josep Francesc (1985). *El diezmo en el reino de Mallorca y en la estructura económica de la Procuración Real (1315-1396)*. Tesi doctoral inèdita. Palma de Mallorca: Facultat de Filosofia i Lletres.
- MIRALLES, Josep; ROTGER, Mateu (1908-1909). «Biografía y cartulario del primer obispo de Mallorca». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XII, p. 165, 199, 217, 234 i 291.
- MORA, Pau; ANDRINAL, Lorenzo (1982). *Diplomatari del monestir de Santa Maria de la Real, I (1232-1360)*. Palma de Mallorca: Impremta Monàstica.
- MUT CALAFELL, Antoni; ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1993). *Remembrança de Nunyo Sanç: Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma de Mallorca: Govern Balear. Conselleria d'Educació, Cultura i Esports.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Llorenç (1977-1980). «Corpus documental balear. Reinado de Jaime I». *Fontes Rerum Balearium*, vol. I, II i III.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Llorenç; COLL I TOMÀS, Baltasar (1988). *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca*. Palma de Mallorca: Consell Insular de Mallorca. (La Seu).
- QUADRADO, Josep Maria (1958). *Historia de la conquesta de Mallorca*. Palma de Mallorca: Francisco Pons.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1972). «Determinantes de la conquista de Baleares». *Mayurqa*, núm. 8, p. 65-133.
- (1987). «La Carta de Franquesa de Mallorca, estatuto constituyente del reino». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 17, p. 207-228.
- SOLDEVILA, Ferran (1971). «Crònica de Jaume I». A: SOLDEVILA, Ferran. *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, p. 27-62.
- SOTO, Ricard (1984). *Còdex català del Llibre del Repartiment*. Palma de Mallorca: Govern Balear. Conselleria d'Educació i Cultura.